

Integrációs minták: iskolázatlan emberek és munkahelyeik Norvégiában, Olaszországban és Magyarországon

Köllő János

I. Bevezetés

Mi hiányzik ahhoz, hogy a volt szocialista országok iskolázatlan népessége munkához jusson az Európában (vagy éppen Latin-Amerikában) kialakult szinten? Alighanem ez a hazai és kelet-európai munkaerő-piaci kutatás legfontosabb megválaszolatlan kérdése. A poszt szocialista országok lemaradása e téren olyan mértékű, és olyan mértékben régió-specifikus, hogy megértésében sem a világméretű tendenciákra ('skill-biased technological change'), sem a régió országai között élesen eltérő intézményi sajátosságokra (minimálbér, segélyrendszerek, foglalkoztatáspolitikák) való hivatkozás nem segít. Sem az iskolázatlan népesség méretére és – ennél fogva átlagos várható képességeire –, sem a relatív bérekre, sem a relatív kognitív készségekre vonatkozó adatok nem jelzik előre a közös, régiós szintű munkaerő-piaci kudarcot.

Az európai munkaerő-felmérések (EU-LFS) vizsgálódásunk időszakára vonatkozó, 2008-as adatai szerint a képzetlenek foglalkoztatási rátájában megfigyelhető kelet-nyugati különbség 24,5 százalékpont volt, sokkal nagyobb, mint a régiókon belüli szórások (8,9 százalékpont a volt szocialista országokban és 9,5 a nyugati EU-országokban). Egy országszintű regresszió, melynek egyetlen magyarázó változója egy Kelet-Európa dummy, a foglalkoztatási ráták teljes varianciájának 61%-át magyarázza. Egy hasonló, egyváltozós, egyéni adatokon becsült foglalkoztatási logit modell helyesen osztályozza a férfiak 72,7 és a nők 54,4%-át, valamint az összes megfigyelés 59,4%-át. Az iskolázatlan népesség abszolút és relatív foglalkoztatási rátái csak Romániában és Szlovéniában haladják meg a nyugati EU-országoktól súlyosan lemaradó Belgium mutatóit, minden más volt szocialista ország rosszabbul teljesít, mint bármelyik nyugati EU-tagállam. A képzetlenek képzetekhez viszonyított foglalkoztatási rátája nem éri el a 45%-ot Bulgáriában,

Észtországban, Lettországon és Magyarországon, a 40%-ot Csehországban és Lengyelországban, illetve a 35%-ot Litvániában és Szlovákiában.¹

A tanulmány mögött álló kutatás (Köllő 2013) az *esettanulmány* műfaji és érvényességi korlátai között szeretne rámutatni két eltérő jellegű integrációs mechanizmusra, melyek történelmi okokból egyidejűleg hiányoznak az összes kelet-európai országban (Romániát részlegesen leszámítva). Magyarországot két olyan országhoz (Norvégia, Olaszország) hasonlítjuk, melyek élesen eltérő módon, de kelet-európai, sőt, nyugat-európai mércével mérve is sikeresen vonják munkába az iskolázatlan, legfeljebb 10 osztályt végzett népességüket. Különösen igaz ez, ha figyelmünket a „foglalkoztatáshoz szokott népességre” (Kornai 1993) korlátozzuk, azaz, figyelmen kívül hagyjuk azokat a középkorú embereket, akik soha nem dolgoztak, és a jelek szerint nem is kívánnak belépni a munkaerőpiacra.

Az egyszerű eszközökkel dolgozó elemzés a 2003 és 2008 között felvett *Adult Literacy and Life Skills Survey (ALL)* háttérkérdőívén alapul.² Első lépésben a képzetlen emberek munkahelyeit vesszük szemügyre az ott előforduló írás-olvasási, kvantitatív és kommunikációs követelmények szempontjából. Megvizsgáljuk az iskolázatlan emberek foglalkoztatását a munkáltató (vagy saját vállalkozás) mérete szerint is, abból a feltevésből kiindulva, hogy a nagy szervezetek kevésbé tűrik az írásbeliség és a formális kommunikáció terén mutatkozó készséghiányt. Második lépésben azt a kérdést vetjük fel, hogyan képesek, nagy számban, bonyolult munkahelyek ellátására azok a norvégok és olaszok, akik a magyarnál – a PISA-mérések szerint – nem sokkal jobb, vagy egyenesen gyengébb oktatási rendszerekből kerültek ki, jellemzően 5–9 iskolaév elvégzése után. (Lásd később.)

A vizsgálódás területeinek megválasztásában két, a volt szocialista országok közös örökségére vonatkozó megfontolás játszik fontos szerepet.

Egyfelől, az államszocializmus lerombolta a hagyományos, családi tulajdonú és irányítású kisvállalkozást. Ezekben az országokban az önfoglalkoztatók és általában a kisvállalatokban dolgozók aránya ma is messze elmarad a hasonló fejlettségű gazdaságokban jellemző szintektől. Maloney (2004) a bér munka-szektor termelékenysége és az önfoglalkoztatás aránya közötti

¹ A fenti adatok a 15–64 éves, ISCED 0–2 végzettségű, nem tanuló népességre vonatkoznak, kizárva azokat a 35 évesnél idősebb személyeket, akiknek még sosem volt munkahelyük. Ennek a mintaszűkítésnek az indoklására a tanulmányban még visszatérünk. A becslésben 10 kelet- és 19 nyugat-európai ország szerepel. A regresszióban a Kelet-Európa dummy együtthatója –0,24 (0,04). A logit modellekben a kelet-európai lakhely marginális hatása rendre –18, –5 és –12 százalékpont a férfiakra, nőkre és a két nemre együtt. A képzettségre futtatott hasonló modellek paraméterei nem szignifikánsak, illeszkedésük zérushoz közeli.

² Az eredeti tanulmány e mellett az 1993–98-as *International Adult Literacy Survey (IALS)* adatait is használja.

kapcsolatot vizsgálva a mintájában szereplő három kelet-európai országban (Csehország, Lengyelország és Magyarország) a vártnál sokkal kisebb önfoglalkoztatási arányt talál. Maloney adatai némileg torzítanak, mert számos kelet-európai országban a családi farmok és üzletek nagy része is vállalati formában (kft., bt.) üzemel. A kisvállalkozásokban dolgozók aránya azonban akkor is alacsonynak bizonyul, ha azokat a tulajdoni formára való tekintet nélkül vizsgáljuk. Az IALS adatai szerint a 20 főnél kisebb vállalkozásokban dolgozók aránya az iskolázatlanok körében Lengyelországban viszonylag magasnak mondható (46%), de Csehországban mindössze 17, Magyarországon és Szlovéniában pedig 27–27%, míg Chilében 62, Bermudában 50, Olaszországban 57%.³

Másfelől, az államszocializmus súlyosan károsította a felnőttkori tudásfelhalmozás és készségfejlődés intézményeit, ezen belül a civil és vallási közösségeket, ahol különböző társadalmi állású emberek találkozhatnak és tanulhatnak egymástól. A civil tevékenységekben való részvétel nálunk sokkal ritkább, mint Nyugat- és Észak-Európában (Pichler–Wallace 2008), bár nem sokkal marad el a dél-európaiaktól. Hasonlóképp, Dél-Európával együtt van hátrányban Kelet-Európa a formális felnőttképzés területén: a *University of Florence* egyik 2010-ben végzett kutatásában például a részvételi arány az interjút megelőző 12 hónapban 42%-os volt Észak-Európában, 23%-os Nyugat-Európában, de csak 12%-os Dél-Európában és 10%-os Kelet-Európában.⁴ (University of Florence 2010)

Hipotézisem szerint a volt szocialista országok ma is ennek a közös múltból megörökölt *kettős hiánynak* a terhét nyögik, alapvetően e miatt nem tudják kiheverni a rendszerváltásnak a képzetlen munkaerőpiacot különösen erősen sújtó sokkját. Természetesen nem állítom, hogy ezzel „megtaláltuk a probléma kulcsát”. Egy sor egyéb tényező van hatással arra, hogy a csak általános iskolát végzett emberek iránt alacsony a kereslet, és körükben ritka az ezt ellensúlyozni képes felnőttkori, felfelé irányuló mobilitás. E tényezők közé tartozik az érettségi nélküli szakképzettség elértéktelenedése (tárgyunk felől nézve: egy olcsó helyettesítő erőforrás tömegesen megjelenő kínálata); az iskolarendszerek némelyikének szegregáltsága; az iskolai kudarcokra elkülönítéssel válaszoló oktatási gyakorlat; a földrajzi mobilitás magas költsége; egyes országokban az egész problémakör etnicizálódása és az arra épülő statisztikai diszkrimináció. Mindazonáltal remélem, hogy az alábbiakban

³ Az adatok az IALS-felvételből származnak, kivéve Bermudát, mely esetében az ALL-adatfelvétel a forrás. Az ALL- és IALS-felvételekben a fent említett „keleti” és „déli” országok vettek részt.

⁴ Az adatbázis nem fedi le Romániát és Szlovákiát, és a 15 régi EU-tagország közül 12-nek az adatait tartalmazza. A fenti számok a régiókra vonatkozó súlyozatlan átlagok.

ismertetett adatok meggyőzik az olvasót: a sikeres integráció „északi” és „déli” csatornáinak *együttes* hiánya komoly szerepet játszik az iskolázatlan emberek marginalizálódásában.

A *Társadalmi Riport* számára készült összefoglalóban természetesen nincs mód kitérni számos, az eredeti tanulmányban tárgyalt részletre, technikai és módszertani kérdésre. A rövidítésnek áldozatul esett például a szakirodalmat áttekintő rész és az ALL-adatfelvétel részletesebb ismertetése. Ezekről bővebben lásd Köllő (2013) és OECD–Statistics Canada (2011).

2. Adatok és a kulcsváltozók mérése

Az elemzéshez tehát az ALL-felvétel adatait használjuk, melyek Norvégiában és Olaszországban 2003-ra, Magyarországon 2008-ra vonatkoznak. Az elemzésben kulcsszerepet játszó változók az alábbiak:

Iskolai végzettség: Az iskolázottságot a sikeresen elvégzett iskolai osztályok számával mérjük. Olaszországban a „foglalkoztatáshoz szokott” népesség közel fele (46%), Magyarországon a negyede (24,6%), Norvégiában az ötöde (20,5%) végzett tizenegy osztálynál kevesebbet. Az ISCED-osztályozás szerint alapfokú végzettségűnek számítók aránya ehhez nagyon hasonló értéket mutat Olaszországban (48,7%) és Magyarországon (24,7%), de jóval kevesebbet Norvégiában (12,6%). Ennek az az oka, hogy Norvégia csak az ALL-felvételt követően, 2006-ban adaptálta a nemzetközileg elfogadott ISCED osztályozási eljárást, ami azonnal 20%-ra emelte az ISCED 0–2 arányt (lásd EWCO 2009).

Foglalkoztatás: A munkában állókat a kérdés idején érvényes státusz alapján különítjük el. Ezen mutató szerint a foglalkoztatáshoz szokott, nem tanuló, 0–10 osztályt végzett képzetlenek közül 69,8% dolgozott Norvégiában, 60,8% Olaszországban és 33,9% Magyarországon, ami a képzetek rátáit száznak véve 81, 74 és 49%-os relatív foglalkoztatási szinteknek felel meg. Az országok közötti különbségek valamivel kisebbek, ha teljes munkaidős egyenértékesben mérünk, vagy az adatfelvételt megelőző év munkatapasztalatát vesszük alapul. Ebben, a társadalmi integráció kérdéseivel foglalkozó tanulmányban azonban nem véletlenül húzzuk meg a határvonalat *munka* és *nem munka* között, nem téve különbséget a teljes és részdíós foglalkoztatás között. Ha igaz is, hogy a részmunka alacsonyabb jövedelmet biztosít, ugyanakkor fenntartja a társadalommal való kapcsolatot, strukturálja a mindennapokat és a megbecsülés, az önbecsülés és hasznosságérzet forrásaként szolgál. Ezen hozamok fontosságáról lásd Jahoda (1979) írását.

Megjegyezzük, hogy ha a munkapiaci státuszt a munkanélküliséggel mérnénk, még az itt említettekénél is nagyobb különbségeket figyelhetnénk meg: a képzetlenek munkanélküli rátája az ALL-felvételben Norvégiában 6, Olaszországban 15, Magyarországon 36%-os volt, ami rendre 1,3, 1,7, illetve 3,3-szorosa a képzettek rátáinak.

Írásbeliség a munkahelyen: Az ALL-interjúban 17 kérdést tettek fel a munkahelyi írás-olvasási-számolási követelményekről. A válaszokat dichotomizáltam, nullával jelölve, ha a kérdezett „soha, vagy csak ritkán” találkozik ilyen jellegű feladatokkal, és eggyel egyébként. A másik két válaszlehetőség a „legalább hetente” és a „legfeljebb hetente” volt. Ez utóbbi válaszlehetőséget nagyon kevesen választották, az eredmények nem változnak attól függően, hogy őket melyik nagy csoporthoz soroljuk.

A munkahelyi követelmények egyes tételeiről az 1. táblázat ad áttekintést. A tételek sorrendje a képzett munkaerő részarányára gyakorolt hatásukat tükrözi, melynek mérése úgy történt, hogy egy „10 osztálynál többet végzett” dummy változóra regressziót futtattam a foglalkoztatottak almintáján egy sor kontrollváltozóval, egyenként léptetve be a munkahelyi követelményekre vonatkozó 17 indikátort. Hasonló eljárás alapján képződtek az egyes feladattípusok bérhatására vonatkozó mutatók is.⁵

1. táblázat. *Írás-olvasási feladatok a munkahelyen*

Írás-olvasási feladatok (indikátorok)	Hatás a képzett munkaerő arányára ^a	Hatás a keresetre ^b	Faktorok ^c
Levelek, emlékeztetők, emailek írása	5,8	0,15	1
Levelek, emlékeztetők, emailek olvasása	5,4	0,15	1
Kézikönyvek, könyvek, katalógusok olvasása	4,5	0,14	1
Szakmai beszámolók, folyóiratok olvasása	4,2	0,11	1
Adathasználat következtetések levonásához	3,9	0,17	1
Diagramok, sémák olvasása	3,6	0,18	1
Jelentések, összegzések írása	3,2	0,14	1
Kézikönyvek, katalógusok írása	2,8	0,09	1
Határidőnapló készítése, idő-menedzsment	2,6	0,13	1
Írásos utasítások, útmutatók készítése	2,6	0,09	1

⁵ A 17 feladattípus együttes beléptetése a kollinearitás és a viszonylag alacsony esetszám miatt számos nem szignifikáns paramétert eredményezne. Megjegyzem, hogy a bér adatok az olasz és a magyar minta közel felében hiányoznak, ezért a továbbiakban nem használom őket.

Írás-olvasási feladatok (indikátorok)	Hatás a képzett munkaerő arányára ^a	Hatás a keresetre ^b	Faktorok ^c
Írott utasítások, útmutatók olvasása	2,5	0,10	1
Árkalkuláció, költségvetés, számla készítése	2,1	0,12	2
Számlák, költségvetési táblák olvasása	2,0	0,11	2
Számolás, számokkal megadott célok követése	1,9	0,10	2
Számlák, költségvetési táblák írása	1,9	0,05	2
Célmegadás, célkövetés térkép alapján	1,7	0,09	1
Tárgyak méretének vagy súlyának mérése	0,9	0,00	2
Megfigyelések száma	10 288	7801	10 531

Megjegyzések: ^a Esélyráták logit modellekből. Független változó: a munkakörben foglalkoztatott dolgozó 11 vagy több osztályt végzett. Magyarító változók: az adott feladat legalább hetente előfordul, nem, munkapiaci tapasztalat és annak négyzete, iskolázottság (években), vállalatméret, részmunkaidő, foglalkozási csoport, vidék-dummy. Minta: foglalkoztatottak a három vizsgált országban. Minden együttható 0,01 szinten szignifikáns.

^b OLS regressziós együtthatók. Független változó: az országos átlagra normált havi bruttó kereset. Magyarító változók: az adott feladat legalább hetente előfordul, szolgálati idő, vállalatméret, részmunkaidő, foglalkozási csoport, vidék-dummy. Minta: foglalkoztatottak a három vizsgált országban. Minden együttható 0,01 szinten szignifikáns, kivéve az utolsó sorban szereplő 'tárgyak méretének vagy súlyának mérése' feladatot.

^c Faktor-hovatartozás a faktorsúlyok alapján. A „célmegadás, célkövetés térkép alapján” feladat esetében a faktorsúlyok nagyon közel esnek egymáshoz.

Végül, a harmadik oszlop a 17 változó főfaktor-elemzésének eredményeit tükrözi. Ebben karakteresen elkülönülnek a kereskedelem és szolgáltatásokban gyakori feladatok (számlák írása-olvasása, árkalkuláció, költségkimutatások és költségvetések készítése, tárgyak mérése, számokkal megadott célok követése) melyeknek a bérhatása is kisebb, és nem emelik olyan mértékben a képzett munkások iránti igényt sem, mint az első faktorhoz sorolható tételek.

A munkahelyek bonyolultságát ebben az összefoglalóban az előforduló követelmények *számával* mérjük, esetenként megkülönböztetve az 1. és 2. *faktor*hoz tartozó tételeket.⁶

Vállalatméret: A rendelkezésre álló adatok alapján a 20 fős és kisebb, illetve ennél nagyobb gazdasági egységeket különíthetők el. A kisebb vállalkozásokban dolgozók közül Olaszországban 45%, Magyarországon 23%,

⁶ A Köllő (2013) tanulmányban e mellett az 1. táblázatban szereplő béregyenlet együtthatóival súlyozott feladatszámot is használtam, ami a kvalitatív eredményeken nem változtat.

Norvégiában 5% önfoglalkoztató. Az elhatárolásnak már említett bizonytalansága miatt nem különböztetem meg a kisvállalati alkalmazottakat és az önfoglalkoztatókat, de az eredmények interpretálásában figyelembe veszem az összevont csoport heterogenitását.

Foglalkozás és szektor: Az ALL-felvétel kérdőíve a bevett ISIC- és ISCO-kódokat használja a foglalkozások osztályozására. A magyar almintában a szektorkódok hiányoznak, a norvég almintában pedig a szektorok között nem jelenik meg a mezőgazdaság, miközben szép számmal fordulnak elő mezőgazdasági foglalkozások. Ezért egy „mezőgazdaság” dummy változót képeztem minden olyan esetre, amikor az ágazati és/vagy a foglalkozási kód a mezőgazdasághoz tartozásra utalt.

Teszteredmények: Az olvasási, dokumentumértézési és kvantitatív teszteredményeket kizárólag egy Olaszországra vonatkozó – itt részletesen nem is ismertetett – számítás használja fel, értelmezésük kérdésével itt nem foglalkozunk, csak annyit jegyzünk meg, hogy a teszteken az iskolázatlan norvégok jobban teljesítettek, mint a magyarok, akik e téren jobban szerepeltek az olaszoknál. A prózateszten például a norvégok a 0-tól 500-ig terjedő skálán 258 pontot, a magyarok 240 pontot, az olaszok 204 pontot értek el. Az iskolázottakhoz mért hátrányuk rendre 32, 35 és 42 pont volt.

Súlyozás, hibaszámítás, hiányzó értékek kezelése: Az eseteket az ALL-adatfájlban megadott teljeskörűsítő súlyokkal súlyoztam. A mintát nem korlátoztam azokra, akik esetében egyetlen, a tanulmányban felhasznált változó sem hiányzott, ezért az esetszámok számításról számításra kismértékben különbözhetnek. A Statistics Canada (2011: 85–86) ajánlását követve, az adatbázisban megadott replikációs súlyokat felhasználva, 'jackknife' standard hibákat számoltam a mintavételből eredő bizonytalanság figyelembe vételére, kivéve azokat az eseteket, amikor az országos vagy csoportátlagok olyan mértékben különböznek, hogy a statisztikai értelemben vett egyenlőségük fel sem merülhet. A teszteredmények esetében a mintavételi hiba mellett az imputációs hibát is figyelembe vettem (Statistics Canada 2011: 88–90).

Mintaméret: A nappali tagozatos tanulók és a 64 évesnél idősebbek kizárása után a minta 4493 norvég, 5830 olasz és 4875 magyar megfigyelést tartalmaz, a képzetlenek száma rendre 981, 2927, illetve 914 fő.

3. A képzetlenek munkahelyei

Ebben a részben a képzetlen népesség foglalkoztatási rátáját fogjuk tényezőire bontani. Megvizsgáljuk a munkahelyek megoszlását bonyolultságuk (írás-olvasási követelményeik) szerint, majd azt, milyen arányban alkalmaznak

iskolázatlan munkaerőt a különböző bonyolultságú munkahelyeken. E két komponens együttesen ad választ arra a kérdésre, hogy „honnan jön”, milyen bonyolultságú munkakörökből adódik össze az iskolázatlanok foglalkoztatása. A tényezőkre bontást megismételjük vállalatméret szerint is.

Mielőtt erre rátérnénk, vegyük alaposabban szemügyre a képzetlenek foglalkoztatási arányait a 2. táblázat segítségével! A táblázat bal oldalán az iskolázatlanok foglalkoztatási rátái és zárójelben a rátáknak a mintavételből adódó becslési hibái szerepelnek. A jobb oldalon az alacsony végzettségnek a foglalkoztatásra gyakorolt átlagos marginális hatását és a hatáshoz tartozó ('jackknife') standard hibákat látjuk.

2. táblázat. Az alacsony végzettségűek foglalkoztatási rátája és foglalkoztatási hátránya

	Foglalkoztatási ráta (%)			Az alacsony végzettség marginális hatása (%) ^b		
	Norvégia	Olaszország	Magyarország	Norvégia	Olaszország	Magyarország
Mindkét nem	69,6 (1,5)	48,7 (0,9)	33,5 (1,5)	-10,9 (1,9)	-26,6 (1,8)	-30,9 (2,1)
Férfi	78,7 (1,9)	71,4 (1,3)	39,0 (2,5)	-5,9 (2,1)	-9,7 (1,9)	-34,5 (3,3)
Nő	59,7 (2,2)	28,8 (1,1)	28,8 (1,9)	-17,1 (3,4)	-35,5 (2,7)	-27,9 (2,8)
Nő (kiig.) ^a	60,0 (2,3)	43,9 (1,5)	29,2 (1,9)	-17,1 (3,4)	-28,1 (3,1)	-27,7 (2,8)
Mindkét nem (kiig.) ^a	69,8 (1,5)	60,8 (1,0)	33,9 (1,6)	-10,9 (2,0)	-18,3 (1,7)	-30,4 (2,2)

Megjegyzés: ^a Azoknak a kizárásával, akik elmúltak 35 évesek, és soha nem dolgoztak.

^b Logit átlagos marginális hatások 'jackknife' standard hibákkal. Függő változó: a felvétel idején állásban van. Kontrollváltozók: nem, életkor, az életkor négyzete, vidéki lakhely, migráns. Alacsony végzettségű: 0–10 osztályt végzett. A marginális hatásokat a Stata 'margeff' eljárásával számítottam.

A két nemre együttesen számított foglalkoztatási ráta Norvégiában lényegesen magasabb (69,6%), mint Olaszországban (48,7%), és ott jóval magasabb, mint Magyarországon (33,5%). A férfiak esetében a norvég-olasz különbség minimális (78,7, ill. 71,4%), Magyarország hátránya pedig drámai mértékű (39%). A nők esetében az olasz és magyar szintek és hátrányok

lényegében azonosak: mindkét országban fele annyian dolgoznak az iskolázatlan nők közül (28,8–28,8%), mint Norvégiában (59,7%). Ennek a „nem dolgozásnak” azonban egészen más a kontextusa Olaszországban, mint Magyarországon.

A nőkre és a teljes mintára vonatkozó számításokat a foglalkoztatáshoz szokott népességre megismételve (utolsó két sor) már a nők között is megjelenik az olasz-magyar különbség. Mint már volt szó róla, a teljes népességből azokat zárjuk ki, akik elmúltak 35 évesek és soha nem dolgoztak. A teljes minta 5%-a tartozik ide, 93%-uk nem keres állást, 89%-uk nő, 81%-uk alacsony iskolai végzettségű és 97%-uk olasz. Iskolázatlan és állást sem kereső középkorú olasz nőkből áll a kizárt csoport 86%-a, és feltételezhető, hogy ők 20–50 évi inaktivitás (kemény háztartási munka) után a jövőben sem akarnak és fognak piaci munkát vállalni.⁷ Az ő figyelmen kívül hagyásuk implicit módon azt is jelenti, hogy a képzetlenek foglalkoztatási rátáját a két nem számára adottnak, a nemek közötti különbséget pedig elosztási kérdésnek tekintjük, ami hosszú távon leegyszerűsítő, de egy keresztmetszeti vizsgáldásban védhető eljárás. Ezt elfogadva, az utolsó sorban látható, a teljes foglalkoztatáshoz szokott népességre vonatkozó adatok írják le legpontosabban a képzetlen népesség munkapiaci helyzetét. Ezek az adatok Olaszországhoz képest enyhe norvég fölényt és súlyos magyar leszakadást jeleznek.⁸

E bevezetés után térjünk rá a 2. táblázat utolsó sorában látható foglalkoztatási ráták (e_L) dekomponálására az (1) egyenlet szerint.

$$\sum_{j=1}^{17} \frac{E_j^L / E_j}{P^L / P} \cdot \frac{E_j}{P} = \sum_{j=1}^J \varphi_j \Omega_j = \frac{1}{P^L} \sum_{j=1}^J E_j^L = e_L \quad (1)$$

Az egyenletben E_j azoknak az embereknek a száma, akik $j=0,1,\dots,17$ írás-olvasási feladattal találkoznak munkájuk során. Az L felső index az iskolázatlanokra utal, P és P^L jelöli a teljes és az iskolázatlan népesség méretét. E^L/E az iskolázatlanok aránya egy-egy munkafajtán belül. A φ -vel jelölt tört méri a

⁷ Az olasz nők körében tapasztalható magas fokú inaktivitás nem jelent tömeges tétlenséget. Az időmérleg-kutatások szerint az olasz nők nemzetközi összehasonlításban sokat dolgoznak otthon, és a házimunka nemek közötti elosztása nagyon egyenlőtlen (Hamermesh–Burda 2010).

⁸ Megjegyezzük, hogy az alacsony végzettség hatására vonatkozó együttthatók a norvég és a magyar esetben erősebbnek mutatják az iskolázottság hatását, mint Olaszországban, ahol sokkal nagyobb a képzetlen népesség, ezért az iskolai végzettség zajosabb mutatója az iskolázottságtól és a feleszületett képességektől egyaránt függő felnőttkori készség szintnek, mint a magyar vagy norvég esetben. Ez zérus felé torzítja az olasz egyenlet együttthatóit. A mért kognitív képességek (teszteredmények) változói nem segítenek a torzítás kiküszöbölésében, mert ezek endogének egy foglalkoztatási egyenletben.

képzetlenek jelenlétét a j bonyolultságú munkakörökben, $\varphi_j=1$ esetén az arányuk megfelelne a népességbeli arányuknak. Nevezzük φ -t *részarányhatásnak*. Az Ω -val jelölt második komponens a j típusú munkahelyeknek a teljes (foglalkoztatáshoz szokott) népességhez viszonyított arányát mutatja, azt, hogy hány ilyen jellegű munkahely „áll a népesség rendelkezésére”. Ez a komponens tehát egyfajta *mérethatást* ragad meg. A két komponens szorzata ($\varphi\Omega$) méri, hogy mennyivel járulnak hozzá a képzetlenek foglalkoztatási rátájához a $j=1, 2, \dots, 17$ bonyolultságú munkahelyek.

3. táblázat. Az iskolázatlanok foglalkoztatási rátáinak dekomponálása a munkahelyen előforduló írás-olvasási feladatok száma szerint

A munkahelyen előforduló írás-olvasási feladatok száma								
	0	1–3	4–6	7–9	10–12	13–15	16–17	Együtt
a) A munkahelyek megoszlása bonyolultságuk szerint (Ω %)								
Norvégia	0,7	4,5	11,2	20,7	28,4	25,6	8,9	100,0
Olaszország	13,1	19,7	17,8	18,4	16,7	10,9	3,5	100,0
Magyarország	8,2	22,8	21,9	17,0	15,7	11,7	2,8	100,0
b) Az iskolázatlanok részaránya az adott munkahely-típusban (E^L/E , %)								
Norvégia	40,3	38,0	25,7	19,8	12,7	10,2	10,4	21,1
Olaszország	72,9	62,2	39,9	27,6	21,3	11,8	7,7	32,0
Magyarország	33,1	27,5	10,9	7,8	3,0	1,0	0,0	10,2
c) Az iskolázatlanok alul- vagy felülreprezentáltsága (φ arány)								
Norvégia	2,0	1,9	1,3	1,0	0,6	0,5	0,5	–
Olaszország	1,6	1,3	0,9	0,6	0,5	0,3	0,2	–
Magyarország	1,3	1,1	0,4	0,3	0,1	0,0	0,0	–
d) A munkahely-típusok hozzájárulása az iskolázatlanok foglalkoztatási rátájához ($\varphi\Omega$ %-pont.)								
Norvégia	1,1	8,5	14,8	18,5	14,7	9,1	3,1	69,8
Olaszország	15,4	19,5	10,5	7,4	5,3	2,2	0,4	60,8
Magyarország	7,4	16,2	5,8	3,1	1,0	0,3	0,0	33,9

Megjegyzés: Az esetszámok rendre Norvégia: 4486, Olaszország: 5147 és Magyarország: 4854 (foglalkoztatáshoz szokott népesség).

Ebben az összefoglalóban az eredményeket a Köllő (2013) tanulmányhoz képest tömörítve és a mintavételi hibák közlését elhagyva (de el nem feledve) foglaljuk össze, a 3. táblázatban.

A norvég munkaerőpiacon alig találunk írásbeliséget nem feltételező munkahelyeket, a legtöbb munkakör 7–15 különféle írás-olvasási, illetve formális kommunikációs feladat elvégzését feltételezi. Az olasz és magyar munkatípus-eloszlás egymáshoz hasonló, kivéve a legegyszerűbb munkahelyeket, melyek részaránya Olaszországban lényegesen magasabb, mint a másik két országban (*a panel*). Az iskolázatlanok aránya természetesen kiemelkedően Olaszországban a legmagasabb – csak a 13–17 feladatot követelő munkahelyek tartományában válik hasonlóvá a norvég értékekhez – Magyarországhoz viszonyítva pedig nemcsak abszolút értékben, hanem a népességbeli részarányhoz képest is magas minden munkafajta esetében. A képzetlen magyarok nemcsak a norvégokkal, hanem az olaszokkal összehasonlítva is alulreprezentáltak minden kategóriában (*b* és *c panel*). Összességében, a képzetlen norvégok foglalkoztatása alapvetően a sokféle (4–12) írás-olvasási követelményt támaztó, bonyolult munkakörökből jön, a móduszt 7–9 feladatnál látjuk (*d panel*). A legegyszerűbb munkafajták (0 és 1–3 feladat) Norvégiában összesen is kevesebb, mint 10 százalékpontot hoznak, szemben Olaszországgal, ahol 35 százalékpontot, és Magyarországgal, ahol 24-et az összesen 34 százalékpontból. A magyar mintában elvéve találunk olyan iskolázatlan dolgozókat, akik bonyolult munkakört látnak el, a felső három kategória összesen is csak 1,3 százalékponttal járul hozzá képzetlenek foglalkoztatási rátájához (*d panel*).

A vállalatméret szerint elvégzett hasonló dekomponálás szerint (*4. táblázat*) a kisvállalati szektor súlya messze Olaszországban a legnagyobb, a másik két országban lényegében azonos. Ugyanezt látjuk, ha az iskolázatlanoknak a kisvállalati szektorbeli részarányát vizsgáljuk: míg Norvégiában kismértékben, Magyarországon pedig erősen alulreprezentáltak a képzetlen emberek a kisvállalkozásban és a kisvállalatoknál, Olaszországban a részarányuk lényegében megfelel a népességbeli arányuknak, és magasabb a kis-, mint a nagyvállalatoknál. Norvégiában és Magyarországon is a nagyvállalati körből jön a képzetlenek munkahelyeinek zöme, míg Olaszországban a kisvállalatok és az önfoglalkoztatás biztosít munkát az iskolázatlan emberek nagyobbik felének.

4. táblázat. Az iskolázatlanok foglalkoztatási rátáinak dekomponálása vállalatméret szerint (%)

	Norvégia	Olaszország	Magyarország
<i>Mérhető: munkahelyek/ népesség (Ω)</i>			
Kisvállalat, kisvállalkozás	16,1	33,1	19,4
Nagyvállalat	53,8	34,1	34,8
Ismeretlen méretű cég	12,9	5,0	5,3
<i>Iskolázatlanok aránya (E^I/E)</i>			
Kisvállalat, kisvállalkozás	16,6	45,5	10,6
Nagyvállalat	16,6	33,1	14,8
Ismeretlen méretű cég	20,7	33,2	20,5
Iskolázatlanok aránya a népességben	20,5	46,1	24,6
<i>Arány a vállalat típusban/ arány a népességben (φ)</i>			
Kisvállalat, kisvállalkozás	0,81	0,99	0,43
Nagyvállalat	0,81	0,72	0,60
Ismeretlen méretű cég	1,00	0,72	0,83
<i>Teljes hozzájárulás ($\varphi\Omega$)</i>			
Kisvállalat, kisvállalkozás	13,1	32,7	8,5
Nagyvállalat	43,7	24,5	20,9
Ismeretlen méretű cég	13,0	3,6	4,5
Az iskolázatlanok foglalkoztatási rátája (e_I)	69,8	60,8	33,9

Megjegyzés: Az esetszámok rendre: Norvégia: 4486; Olaszország: 5147 és Magyarország: 4854 (foglalkoztatáshoz szokott népesség).

4. Hogyan végezhetnek iskolázatlan munkások bonyolult munkát?

4.1. Felnőttképzés, informális tanulás és civil integráció Norvégiában

A megelőző részekben azt találtuk, hogy az iskolázatlan norvégok gyakran végeznek komoly írás-olvasási és kommunikációs készségeket igénylő mun-

kát: 80%-uk 4 vagy többféle írás-olvasási feladatot lát el, és több mint 50%-uk 7 vagy több ilyen feladattal szembesül, vagy ennyit lát el önként. Ezek az arányok jóval alacsonyabbak Olaszországban (36% és 19%) és még alacsonyabbak Magyarországon (22% és 9%).

Az iskolai oktatás mennyisége és minősége önmagában aligha magyarázza a tetemes norvég előnyt. A medián, alacsony iskolázottságú norvég 9 évet járt iskolába, míg az olaszok és a magyarok nem sokkal kevesebbet, 8–8 évet. Továbbá, a norvég közoktatás távolról sem teljesít kiemelkedően. Vizsgálódásunk idején a 15 éveseket mérő olvasási, matematikai és természettudományi PISA-teszteken (2006) Norvégia a 25., 28. és 33. helyen állt, míg Magyarország a 27., 27. és 21., Olaszország pedig a 33., 38. és 36. helyen, 57 országból.⁹

Norvégia sikere inkább egyfajta „jó egyensúlyként” írható le, melyben a felnőttképzés, a felnőttkori informális tanulás és a civil integráció készségeket fejleszt, segítve a munkába állást, ami maga is forrása a kognitív és nem kognitív készségeknek, és eszköze a társadalmi beilleszkedésnek. Az oksági kapcsolatok irányáról a rendelkezésre álló keresztmetszeti adatok alapján sokat nem mondhatunk, de megmutatható, milyen drámai a norvég-magyar és norvég-olasz különbség a felnőttkori tudásfelhalmozás *összes* megfigyelt dimenziójában.

Először is, óriási a különbség a formális *felnőttképzésben* (5. táblázat): az iskolázatlan magyarok és olaszok kevesebb, mint 6%-a, a norvégok 33%-a vett részt képzésben az ALL-interjú megelőző egy évben. Ezek az arányok a képzetebbek megfelelő mutatóihoz viszonyítva 29 és 22%-ra rúgnak Olaszországban és Magyarországon, míg Norvégiában 58%-ra.

Másodszor, a norvégok kétszer-hatszor nagyobb arányban vesznek részt az *informális tanulás* különböző formáiban. Az ALL-kutatás kérdőívében kilenc kérdés vonatkozik ilyen tevékenységekre. Miközben majdnem minden iskolázatlan norvég (90%) végez legalább egy ilyen tevékenységet, az olaszoknál és a magyaroknál az arány csak 40, illetve 27%. A képzett és képzetlen norvégok közötti különbség minimális a közvetlen személyes kapcsolaton keresztüli tanulási formák esetében, és sokkal kisebb az olasznál és a magyarnál az olvasás és különféle társas események látogatása terén.

⁹ Lásd: http://en.wikipedia.org/wiki/Programme_for_International_Student_Assessment

5. táblázat. Merítés a formális és informális tudásfelhalmozás forrásaiból (%)

	Részvételi arányok ^a			A képzetekhez képest		
	NO	IT	HU	NO	IT	HU
<i>Formális felnőttképzés</i>						
Részt vett képzésben az utolsó 12 hónapban	33,4	5,7	5,7	0,58	0,22	0,29
<i>Informális tanulási tevékenységek</i>						
Vásár, bemutató, konferencia	20,2	8,7	2,5	0,49	0,32	0,13
Előadás, szeminárium	28,1	3,7	4,6	0,44	0,15	0,19
Kézikönyv, folyóirat	51,6	16,9	10,4	0,57	0,35	0,31
Múzeum, kiállítás, galéria	19,0	9,2	1,9	0,53	0,32	0,13
PC, internet (nem tanfolyami használat)	43,2	8,6	3,4	0,54	0,21	0,14
Tanulás video, tv, kazetta segítségével	34,6	13,7	7,6	0,71	0,51	0,43
Mintakövetés, személyes tanács követése	63,5	22,0	11,5	0,75	0,49	0,35
Próba-szerencse, gyakorlás, kísérletezés	86,3	23,3	13,5	0,89	0,51	0,36
Tanulás szervezetenél	16,2	2,9	6,3	0,58	0,23	0,55
Együtt – legalább egy tétel a fenti listából	90,3	40,6	27,6	0,94	0,53	0,48
<i>Az írásbeliség egyéb forrásai</i>						
Újság ^b	99,3	76,1	80,1	1,00	0,82	0,84
Magazin ^b	99,3	73,8	67,8	0,95	0,78	0,74
Könyv ^b	86,6	38,5	43,8	0,90	0,51	0,55
Számítógép ^b	76,7	24,4	28,9	0,79	0,35	0,38
Több mint 24 könyv otthon	85,3	44,4	57,5	0,97	0,58	0,66
<i>A munka, mint az írásbeliség forrása^c</i>						
Index az összes írás-olvasási feladatra	5,7	2,5	1,0	0,64	0,36	0,21
Index az 1. faktorhoz tartozó feladatokra	4,0	1,5	0,7	0,63	0,29	0,18
Index a 2. faktorhoz tartozó feladatokra	2,2	1,0	0,6	0,73	0,42	0,34

Megjegyzés: A megfigyelések száma sorról sorra változik.

^a Százalék, az utolsó három sor kivételével. ^b Legalább alkalmanként olvassa vagy alkalmazza.

^c A foglalkoztatási ráta szorozva a munkában állók által ellátott írás-olvasási feladatok számával.

Hasonló mintázat figyelhető meg a könyvolvasásban, a számítógép-használat terén és a birtokolt könyvek számában is. Itt a norvég-olasz és norvég-magyar különbség két-háromszoros, és Norvégiában az országon belüli isko-

lázottság szerinti eltérések kicsik. Az újságolvasásban kisebbek az országok közötti különbségek, de a norvég értékek itt is 20-25 százalékponttal magasabbak.

Végül, de nem utolsó sorban, nagy különbséget látunk a munka, mint írásbeliség-forrás szerepében. Ezt a visszacsatolást egy olyan index próbálja érzékeltetni, ami egyfelől a munkavégzés valószínűségét, másfelől a munkában kapott írásbeliség-impulzusokat veszi figyelembe. A foglalkoztatási valószínűség és az ellátandó írás-olvasási feladatok számának (a kitettségnek és a dózishoz) a szorzata jól-rosszul megragadja ennek a visszacsatolásnak az erejét, amiben több mint ötszörös különbséget látunk Norvégia és Magyarország, és kétszereset Norvégia és Olaszország között. Különösen nagy a különbség az 1. típusú (irodai, professzionális) írásbeliség-követelmények esetében.

A munkaerő-piaci sikeresség a kognitív képességek mellett erősen függ a nem kognitív készségek meglététől, mint amilyenek a személyes érintkezésben és kommunikációban használt képességek, az újra és másra való fogékonyság és a megbízhatóság (Bowles–Gintis 1976; Heckman–Rubinstein 2001; Heckman *et al.* 2006). Az ALL-felvétel kérdőíve közvetlenül nem mér nem-kognitív készségeket, de számos információval szolgál olyan tevékenységekről, melyek fejlesztik azokat: ide sorolható a civil érintkezés minden olyan fóruma, melyben az iskolázatlanok képzett emberekkel találkoznak, közös célokban osztoznak és együtt dolgoznak. A kérdőív tucatnyi kérdést tesz fel ilyen típusú tevékenységekről, melyeket a 6. táblázatban tekintünk át.

A vallási közösségekben való részvételtől eltekintve, ahol az olaszok viszik el a pálmát, és a jótékony ételkészítés-gyűjtéstől, ahol a norvégok és olaszok csaknem egyformán szerepelnek, nagy különbséget látunk a norvégok és olaszok, valamint – kisebb mértékben – az olaszok és a magyarok között is. Norvégiában az alacsony iskolázottságúak 60%-a vesz részt legalább egy civil csoportban, és 50%-uk végez önkéntes munkát, míg ezek az arányok az olaszoknál 22 és 19%, a magyaroknál pedig még kevesebb: 12 és 14%. Az iskolázottság szerinti különbségek ebben az esetben is sokkal kisebbek Norvégiában, míg Olaszország és Magyarország helyezése tételtől tételre változik.

6. táblázat. Az iskolázatlan emberek részvétele különféle civil tevékenységekben

Tevékenységek	Részvétel (%)			A képzettekhez képest		
	NO	IT	HU	NO	IT	HU
<i>Részvétel szervezetekben, csoportokban</i>						
Politikai	6,9	2,0	0,9	0,71	0,31	0,45
Sport és pihenés	25,0	8,5	1,9	0,61	0,44	0,24
Kulturális, oktatási, szabad-idős	17,5	4,4	2,1	0,63	0,33	0,26
'Service club'	16,8	4,2	n.a.	1,05	0,49	n.a.
Iskolai, lakóhelyi csoport	20,2	4,6	1,9	0,74	0,67	0,39
Vallási közösség	7,8	8,5	4,6	1,03	0,75	0,80
Egyéb csoport, szervezet	19,3	2,1	3,3	0,99	0,38	0,59
<i>Együtt – legalább egy tétel a fentiek közül (kivéve: 'service clubs')</i>	<i>60,1</i>	<i>21,5</i>	<i>11,7</i>	<i>0,82</i>	<i>0,54</i>	<i>0,51</i>
<i>Önkéntes munka</i>						
Támogatás gyűjtése	13,4	6,5	3,5	0,69	0,57	0,58
Fizetetlen területi tagság	22,0	2,8	2,2	0,71	0,54	0,35
Tanítás, tanácsadás	9,0	1,7	0,1	0,49	0,19	0,02
Élelmiszer és más javak gyűjtése	8,5	7,5	1,8	0,98	0,61	0,42
Egyéb önkéntes tevékenység	12,3	2,0	2,3	0,76	0,28	0,57
<i>Együtt – legalább egy tétel a fentiek közül</i>	<i>51,8</i>	<i>19,1</i>	<i>14,3</i>	<i>0,77</i>	<i>0,55</i>	<i>0,49</i>

Megjegyzés: A megfigyelések száma sorról sorra változik. A 'service club' típusú önkéntes szervezeteknek nem ismert magyar megfelelője, ezért az erre vonatkozó kérdést a magyar kérdőívben nem is tették fel.

n.a.: nincs adat.

Az 5. és 6. táblázat összesen 20, a kognitív és nem kognitív készségek fejlődése szempontjából fontos tevékenységet különböztet meg. Mint a 7. táblázat mutatja, a legfeljebb általános iskolát végzett norvégok közül mindössze 4% nem vesz részt egyetlen ilyen tevékenységben sem, szemben az olaszok 49 és a magyarok 64%-ával. A norvégok 41%-a végez legalább hatot a megfigyelt tevékenységek közül, míg ez az arány az olaszoknál 7, a magyaroknál pedig mindössze 2%.

7. táblázat. Az alacsony iskolázottságúak részvétele készségfejlesztő tevékenységekben* (%)

Tevékenységek száma	Norvégia	Olaszország	Magyarország
0	4,4	49,3	63,5
1	5,0	15,3	16,4
2	10,2	10,0	7,8
3	11,0	8,2	5,5
4	14,5	5,3	2,7
5	13,8	4,8	2,1
6 vagy több	41,1	7,1	2,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés: *Itt a 6. táblázatban, illetve az 5. táblázat informális tanulásról szóló részében felsorolt 20 tevékenységről van szó.

4.2. Kisvállalatok Olaszországban

Ha van titka az iskolázatlan népesség viszonylag sikeres integrációjának Olaszországban, az biztos nem az iskolai hiányokat pótló felnőttkori tudásfelhalmozásban áll. Két olyan adattal is találkoztunk a megelőző alfejezetekben, melyek közelebb vihetnek a megértéshez. Az egyik az iskolázatlan népesség rendkívüli mérete, ami jobb lehetőséget teremt a munkahelyek és munkások hatékony összepárosítására, a másik a kisvállalkozás nagy súlya.

Az első tényező szerepét a rendelkezésre álló adatok korlátai között úgy tudjuk (részlegesen és pontatlanul) felmérni, ha megvizsgáljuk a bonyolult munkát végző képzetlenek mért készség szintjét más tényezők azonossága mellett. Valóban, a munkahelyi írásbeli feladatok számának eggyel magasabb szintje Norvégiában 0,046, Magyarországon 0,041 szórás egységgel jobb teszteredményt jelez előre, míg Olaszországban 0,071-es javulást hoz.¹⁰ Ezt az eredményt elvileg az is magyarázhatná, ha az olaszok gyorsabban és jobban tanulnának munka közben, de ennél valószínűbb, hogy szelekciós hatás-

¹⁰ Az iskolázatlanokra becsült egyenletek függő változója a 15 teszteredmény („plauzibilis érték”) átlaga az országos átlagra normálva, kritikus függő változója az ellátandó írásbeli feladatok száma a mintaátlag és szórás segítségével standardizálva. További változók: nem, munkapiaci tapasztalat, szolgálati idő az adott vállalatnál, vidéki lakhely, bevándorló. A fenti együtthatók 0,01 szinten szignifikánsak, továbbá a norvég és magyar együtthatók szignifikánsan eltérnek az olasztól.

sal van dolgunk: a képzetlen emberek hatalmas tömegéből könnyebb jó képességű munkásokat választani bonyolult feladatokra.

A kisvállalkozás szerepének megítéléséhez segítséget nyújtanak a 8. táblázat adatai. Látható, hogy miközben a legegyszerűbb munkafajtákra a nagyvállalatok és a kisvállalkozások egyaránt 72-73%-ban alkalmaznak iskolázatlan munkásokat, az összetettebb munkakörökben széles rés nyílik a nagy és kis cégek között: az utóbbiak 1–5 írásbeli feladat esetén 20 százalékponttal, 5–10 feladat esetén 12 százalékponttal, 11–17 feladat esetén 7 százalékponttal nagyobb arányban dolgoznak iskolázatlan munkásokkal.

8. táblázat. *Az iskolázatlanok aránya Olaszországban vállalatméret és a munka bonyolultsága szerint – pontbecslések és konfidencia-intervallumok 'jackknife' standard hibákból számítva*

Írás-olvasási feladatok száma	Iskolázatlanok aránya		95%-os konfidencia-intervallumok	
	Nagy cég	Kis cég	Nagy cég	Kis cég
0	72,2	73,7	64–80	66–81
1–4	49,6	69,5	44–56	62–77
5–10	24,4	36,3	20–29	31–41
11–17	11,9	18,9	8–16	14–24

Megjegyzés: N=3995. Nagy cég: több mint 20 alkalmazott.

E megfigyelés mögött is állhatnak szelekciós hatások: elképzelhető, hogy a kis cégek alkalmazottai, illetve az egyéni vállalkozók a jobb képességűek közül választódnak ki a bonyolult munkák elvégzésére – a kis és nagy cégekben dolgozók között azonban sem a teszteredményekben, sem a készségfejlesztő tevékenységekben való részvételben nem találunk különbséget. Ugyanakkor jó okunk van feltételezni, hogy a kisvállalkozás sikeresebben hárítja el a tudáshiányból eredő zavarokat, az intenzív személyes kapcsolatoknak köszönhetően, illetve, hajlamosabb túrni a belőle fakadó veszteségeket. A kisvállalatokat általában kevésbé hatékonynak tartják a munkatermelékenység és a teljes tényezőtermelékenység szempontjából is (lásd az uralkodó érvelés mentén haladó Economist (2012) cikket, de Dhawan (2001), valamint Diaz-Sanchez (2008) tanulmányait is, melyek ellenkező következtetésre jutnak). Elképzelhető, hogy a családi kisvállalkozás veszteségek árán hidalja át az elvégzendő teendők és a rendelkezésre álló tudás közti szakadékot, sőt, ez utóbbi az alacsonyabb termelékenység egyik oka lehet.

5. Következtetések

Az alacsony iskolázottságú kelet-európaiak nem számíthatnak a hagyományos családi kisvállalkozás mentőövére – a kisgazdaságok, a boltok, a műhelyek odavesztek, és a szféra a rendszerváltás után sem tudott azon a szinten regenerálódni, ahol az a hasonló termelékenységű bér munka-szektorral rendelkező latin-amerikai országokban és a tradicionális gazdasági szerkezetet még ma is őrző dél-európai gazdaságokban áll. E szektor visszaépítésére számos kísérlet történt, de a restitúció, a kuponos privatizáció, a kárpótlás és a kisvállalati támogatások sem tudták újratehermenteni azt, amiről a tradicionista iskolák álmodtak. Alighanem Románia az egyetlen kivétel, ahol a kényszer (a jóléti rendszer finanszírozhatatlansága, az állásvesztők visszaszorítása a mezőgazdaságba) milliós számra teremtett kényszervállalkozásokat, családi gazdaságokat, melyek saját szükségletre termelnek vagy a föld alacsony bérleti díjából egészítik ki szerény jövedelmüket.

Ha Norvégia kapcsán „jó egyensúlyt” emlegettünk, akkor az, ami a magyar adatokból látszik kibontakozni, bizvást nevezhető „rossz egyensúlynak”. A munkára, a felnőttkori tanulásra és a civil részvételre vonatkozó adatok egyaránt az iskolázatlan népesség szélsőséges társadalmi elszigeteltségéről tanúskodnak. A munka hiánya korlátozza a társadalmi kapcsolatokat, a tudásfelhalmozást és persze a jövedelmet is, az így parlagon maradó, illetve a fejlődés lehetőségétől megfosztott tudás és a szegénység pedig korlátozza a munkavállalást és a társadalmi kapcsolatok építését. Ebből a rossz körből nehéz kitörni, más aligha tehető, mint hogy a politika minden ponton – az iskola-rendszerben, a segélyezési politikában, a felnőttoktatásban, a munkahelyteremtés és a civil önszerveződés támogatásában is – megpróbál szembe szállni a társadalom szétszakadását konzerváló erővel. Ha már háború, akkor itt nem huszárhozámokra, hanem „százéves háborúra” kell berendezkedni: a leszakadók elleni büntető hadjáratok, a munkanélküliek sanyargatása a probléma okainak és léptékének meg nem értéséről tanúskodik.

IRODALOM

- Bowles, S. – H. Gintis 1976: *Schooling in capitalist America: Educational reform and the contradictions of economic life*. New York: Basic Books.
- Dhawan, R. 2001: Firm size and productivity differential: theory and evidence from a panel of US firms. *Journal of Economic Behavior and Organization*, vol. 44, 269–293. p.
- Díaz, M. A. – R. Sánchez 2008: Firm size and productivity in Spain: a stochastic frontier analysis. *Small Business Economics*, vol. 30, no. 3, 315–323. p.

- Economist 2012: Small is not beautiful. Why small firms are less wonderful than you think. Economist, March 3rd, 2012.
- EWCO 2009: Norway: Quality of work and employment of low-qualified workers. <https://eurofound.europa.eu/ewco/studies/tn0810036s/no0810039q.htm> (letöltés dátuma: 2013. május 15.)
- Hamermesh, D. – M. Burda 2010: Unemployment, market work and household production. Economics Letters, vol. 107, no. 2, 131–133. p.
- Heckman, J. J. – Y. Rubinstein 2001: The importance of noncognitive skills: Lessons from the GED testing program. American Economic Review, vol. 91, no. 2, 145–149. p.
- Heckman, J. J. – J. Stixrud – S. Urzua 2006: The effects of cognitive and noncognitive abilities on labor market outcomes and social behavior. Journal of Labor Economics, vol. 24, no. 3, 411–482. p.
- Jahoda, M. 1979: The impact of unemployment in the 1930s and the 1970s. Bulletin of the British Psychological Society, vol. 32, 309–314. p.
- Kornai J. 1993: A szocialista rendszer. Budapest: HVG Kiadó.
- Köllő, J. 2013: Patterns of integration: Low educated people and their jobs in Norway, Italy and Hungary. IZA Discussion Paper No. 7632, Bonn: Institute for the Study of Labour.
- Maloney, W. F. 2004: 'Informality revisited'. World Development, vol. 32, no. 7, 1159–1178. p.
- OECD – Statistics Canada 2011: Literacy for life: Further results from the Adult Literacy and Life Skills Survey – Second International ALL Report. OECD Publishing.
- Pichler, F. – Wallace, C. 2008: More participation, happier society? A comparative study of civil society and the quality of life. Social Indicators Research, vol. 93, no. 2, 255–274. p.
- Statistics Canada 2011: The adult literacy and life skills survey, 2003 and 2008. Public use microdata file user's manual. Montreal: Statistics Canada. Available on request.
- University of Florence 2010: 'Enabling the low skilled to take their qualifications „one step up”'. Università degli Studi di Firenze. <http://www.ibs.it/ebook/Low-skilled-take/9788864531793.html> (letöltés dátuma: 2014. szept. 10.)